

se navadno seje prosó ali ječmen, ki hitro raste in večkrat tudi prav dobro obrodi. Da-si to kmeta zeló veseli, vendar mu jezero nareja tudi dosti strahú in skrbí; kajti večkrat se prigodi, da predno je žito dozorelo, nastane voda in vse poplavi, da kmetiè nima kaj žeti in vse njegovo upauje na bogati pridelek je splavalo po — vodi. Kadar je pa žito dozorelo, žanje se noè in dan, da se vodi odtegne in še o pravem času domóv spravi.

Prvi veter, ki potem zopet èez strnišèe potagne, prinese tudi burjo: nebó se zatemí z gostimi oblaki, sliši se votlo gromenje in vidijo se bliski. Vodeni potoki deró z hribov, kažejo se dolge ognjevite proge, ki preèudno razsvitljujejo èrne oblake, a vse to je jedna najlepših naravnih prikazni. Voda, ki je bila zginila v zemljo, bobni zopet iz vseh votlin v mnogoterih podobah in napolnuje jezero, ki se kaže iz zaètka jako nemirno, a kmalu se poleže, kadar je polno, in burja poneha. Prvi, ki se zopet vraèajo, so povodne ptice, ki so bajè èule bobnenje vodá ter si išèejo svojih starih bivališè, iz katerih so bile žalostno pregnane.

Zgodovinsko - mestopisni obrazci.

(Spisuje P. F. H.)

VIII. Novomesto.

(Konec.)

d zaètka svojega ustanovljenja ni imelo mesto svoje duhovnije; pripadalo je k Mirnopoškej župi (fari). Ondotni kaplan je oskrboval božjo službo v mestu. To mešèanom ni zadostovalo; zato mislijo, kako bi se dalo pomagati. Kmalu se jim ponudi prilika. Iz Bosne, Srbije in Bulgarije od Turkov pregnani redovniki sv. Franèiška so se naselili blizu Metlike pri tako zvanih „treh farah.“ Leta 1469. so Turki Metliko in samostan požgali. Redovnike so sprejeli Novomešèani, da jim opravljajo službo božjo. Neka gospá iz Črnoplja, Elizabeta Sopèanova, sezidala jim je samostan poleg kapelice sv. Leonarda, katero jim je prepustil Kostanjeviški opat Egidij ter izročil v dan 7. januarja 1470. leta.

Leta 1494. je ustanovil papež Aleksander VI. na željo cesarja Friderika kapitel; cesar Maksimilijan mu je pa 1509. leta svoja posestva v dohodke izročil, zato sloví tudi ta vladar sploh kot ustanovitelj Novomeškega kapitela. — Vzrok te ustanove so bili Turki. Ker niso bile sosedne župe (fare) varne pred divjimi Turèini, iskali so si župniki varnega zavetja za èasa nevarnosti v dobro utrjem mestu. Od tod tudi združenje sosednih fará s kapiteljsko. Umešèeni so bili kanoniki slovesno v dan 3. januarja 1496. leta. Bili so sledeèi: Škocjanski župnik Jakop Auersperger, prošt; Jakop Nikolaj, župnik pri sv. Martinu v Ponikvah, dekan; potem Doberniški župnik, Kancijan Redel; župnik Šmiheljski, Janez Pagan, kaplana bratovšèine sv. Rešnjega telesa pri cerkvi sv. Nikolaja; Klement Skrbela in Jakob Kie, Jurij Skrile, Mihael Hipec, Jakop Zlatec, Primož Pinka, kaplani pri cerkvi sv. Antona; Pavel Zeitlich, kaplan oltarja sv. Jakopa v cerkvi sv. Nikolaja; Fabijan Parol, duhovni pomoènik Šentrupertski in Semiški župnik Leonard Weichselberger. —

Bilo je toraj 13 kanonikov, ki so imeli skupno hrano in bivališče. Pozneje se je njih število skrčilo na 6. Za časa Francozov je bil kapitel zatrt; a z dvornim dekretom 1818. leta zopet obnovljen. Vender so bili kanoniki še le 1831. leta zopet umeščeni.

Avstrijski nadvojvoda Karel je izpremenil 1580. leta Karlovec v mejno trdnjavo proti Turkom. Vojaki z uradi so se preselili v Karlovec. To je bil hud udarec za mesto. Turki so se polastili mesta Kaniže na dolnjem Ogerskem; s tem je bila kupčija ustavljena. Da je nesreča priklopela do vrhunca, vpepelil je požar 1664. leta mesto malo ne popolnoma. To je pripravilo mesto v neizrečeno nesrečo. Kdor je še kaj imel, užival je dobiček svojega truda brez upanja, da si pridobi novega. Takó je izginilo iz mesta prejšno blagostanje. Da bi se mesto saj nekoliko opomoglo, ustanovila je blaga cesarica Marija Terezija 1746. leta gimnazijo, a 1798. leta tako zvano 3 razredno normalno šolo ter poduk izročila redovnikom sv. Franciška. Tudi je postalo Novomesto „okrožno mesto,“ ko so bili vicedomi 1748. leta nadomesteni z okrožnimi glavarji.

V cerkvenem oziru je bilo mesto podložno Oglejskim patrijarhom. Ti so imeli svoje namestnike v duhovnih stvaréh za Kranjsko, Štirska in Koroška. To častno službo so opravljali Novomeški prošti Polidor Montagnana 1587. leta, Marko Khun 1599. leta; proštje Nikolaj Mrav 1599. leta, Mihael pl. Kumberg 1650. leta, Janez Andrej pl. Stemberg 1650. leta, Janez Andrej pl. Stemberg 1653. leta in Jurij de Marotti 1716. leta pa kot titularni ali pravi škofje so toliko laže zastopali patrijarhe. Ko se je 1787. leta dovršila nova uravnava do tega časa jako neugodnih mej škofijskih, pripadale so Ljubljanskej škofiji vse duhovnije, ki so bile doslej pod Oglejskimi patrijarhi, torej tudi Novomesto.

Pred mestnimi vrati poleg ceste proti Ljubljani je stal 1672. l. sezidani samostan kapucinski, ki pa je bil zaprt 1786. leta. Tu je pisal slovenski pisatelj P. Hipolit. V mestnem obzidji, ki je bilo deloma 1786. leta porušeno, osem stolpov ob mestnem obzidji pa na očitni dražbi prodanih, bilo je pet cerkvâ z župno vred.

Za časa prvega prihoda Francozov na Kranjsko je bajè general Bernadotte, poveljnik francoske armadi na Kranjskem, poslal oddelek vojakov iz Ljubljane proti Novomestu, češ, naj zasede mesto. Bilo je meseca aprila 1797. leta. Francozi pridejo v mesto, ko se je ravno mračilo, ter napadejo hišo necega ubožnega meščana. Meščani, misleč, da so roparji, zaženó glas: „Róparji, róparji so v mestu!“ Po cerkvah priène plat zvona biti, a bobnar z bobnom meščane k orožji klicati. Meščani se hitro oborožé in hité nad razbojnike. Francozi, slišavši ropot in zvonjenje po mestu, mislijo, da je to znamenje po okolici razpostavljenim vojakom, naj mestu na pomoč prileté, hitro zapusté mesto in se še po noči umaknejo do Trebnjega. Bila je namreč raznesena govorica, da nad 60.000 cesarskih tu preži na Francoze, da jim zabrani odhod. Ta srčnost je za sedaj rešila mesto druge nadležnosti; kajti kmalu potem je bilo sklenjeno primirje v Ljubnem (Leoben) ter mejna črta zaznamovana od Trebnjega do Litije in Celja, v 19. dan meseca oktobra 1797. leta pa mir v Kampoformiji. — Leta 1809. so Francozi drugič zasedli mesto. Okolo mesta je bila zbrana črna vojska, ki je mnogo hudega naredila

okolici ter mnogim življenje vzela. Iz Žuženperske, Hinjske in Višnjegorske okolice so se zbrali kmetje, zapeljani od neprevidne svetne in duhovske gosposke, oboroženi s kosami, vilami in jednacim orodjem okolo mesta čakajoč Francozov. V tem so pa plenili po mestu in okolici, dokler jih niso francoski vojaki razkropili in pomorili. Vsak kmet, ki so ga zasačili v mestu, bil je umorjen brez milosti, a meščanom je bilo prepovedano pod smrtno kaznijo sprejeti kacega človeka pod streho. Za kazen so požgali Bršljin in druge vasi po okolici.

Vsled Dunajskega miru v 14. dan oktobra 1809. leta je prišlo mesto pod francosko vlado in ostalo do 1813. leta. V 15. dan avgusta tega leta se je še slovesno obhajal god cesarja Napoleona I., malo dni potem so francoski vojaki zapustili mesto ter ga cesarski zasedli.

Od l. 1814. do 1817. je trla ljudi najhujša lakota, ki se pomni. Mnogo ljudi je lakote pomrlo. Mernik turšice je stal nad 7 gld. Mnogi so si ohranili življenje z juho, katero je iznašel Rumfort, (roj. 1752. l. v Ameriki, umrl 1814. leta pri Parizu).

V letih 1836, 1850 in 1855 je kolera mnogo ljudi pomorila.

Sedanje mesto ima 2066 prebivalcev, ki se največ živé z obrtnijo in trgovstvom, a tudi s poljedelstvom. Meščani imajo uniformiran meščanski kor z dobro izurjeno godbo, ki potrebščinam popolnoma zadostuje. Cesar Franjo Josip I. mu je daroval krasno zastavo, ki se je slovesno blagoslovila v 26. dan junija 1875. leta. V mestu je c. kr. okr. glavarstvo, deželna in mestno delegirana sodnija. Za naobraženost skrbi c. kr. višja gimnazija, čveterorazredna deška in dvorazredna dekliška ljudska šola. — Duhovno pastirstvo oskrbljuje infulirani prošt s štirimi kanoniki in vikarjem. — Nad mestom na prijaznem hólmei stoji farna-kapiteljska cerkev z lepim starinskim prezbiterijem. V cerkvi je sedem oltarjev; veliki v gotiškem zlogu izdefani oltar kinča prelepa podoba sv. Nikolaja, ki je delo slavnega umetelnika J. R. Tintoretta. Pod oltarjem so ostanki sv. Feliksa, katere je prinesel iz Rima prošt Grmanik 1775. leta o sv. letu. Tudi je v cerkvi mnogo starih grobnih in drugih napisov. Od zunaj pa lepša cerkev krasen zvonik z lepo ubranim zvonjenjem. Zlasti si je mnogo prizadeval v dan 4. novembra lantskega leta umrli prošt Simon vitez pl. Wilfan za olepšavo cerkve ter jej dati zlogu primeren kinč. Tudi je skrbel, da se je uredil razmetani kap. arhiv, v katerem je mnogo za zgodovino jako važnih listin, med družimi tudi dva lista slov. pisatelja Matije Kastelca. Razun farne je v mestu še frančiškanska cerkev z jako okusno izdelanim licem. Tu počivajo ostanki slov. pisatelja M. Kastelca. Iz mej poslopji naj se omeni še „prvi národní dom.“ Žalibog, da se ni čisto dodelan; naj bi pač kmalu dobil lice, kakeršno mu pristoji.

Ti pa, Novomesto, bodi središče národnega življenja na Dolenjskem, razcvétaj se k nekdanjemu blagostanju, ostani zvesto po izgledu svojih prádedov cesarju in domovini; pokaži, da zaslužiš imeti „prvi národní dom,“ in da v tebi prebivajo zvesti in véрни sinovi Slovenije.